

Historisch-landschappelijke kaart en stads- en dorpskarteringen

André Trachsel

Onlangs werd een onderzoek afgerond naar mogelijkheden om historische stads- en dorpskernen op schaal 1:10.000 te karteren. Het onderzoek vond plaats onder auspiciën van de Werkgroep Landschapstypologie¹. De verworven kennis zal moeten bijdragen tot het vervaardigen van bijkaarten in de toelichting bij de Historisch-landschappelijke Kaart. Deze kaart is bedoeld om de Nederlandse cultuurlandschappen, op schaal 1:50.000, in historisch-landschappelijk opzicht in kaart te brengen. De Bont² heeft daarvoor een inventarisatiemethode en een legenda ontwikkeld, die in zes proefgebieden is getoetst.

De nederzettingenkartering heeft bij deze werkwijze en legenda moeten aansluiten. Dit stelde een aantal beperkingen aan de legenda en de kaartschaal. De topografische kaart, schaal 1:10.000, bleek het meest geschikt om zowel grote als kleine nederzettingen weer te geven. Deze schaal bood voldoende mogelijkheden om de meest belangwekkende kenmerken weer te geven. Bovendien konden op deze schaal ook nog de verbindingswegen met het landelijke gebied worden weergegeven, zodat een koppeling kon worden gelegd met het kaartblad van de Historisch-landschappelijke Kaart (schaal 1:50.000).

De legenda van de nederzettingenkaart is in de eerste plaats gebaseerd op de ouderdom. Voor de ouderdomscategorieën is uitgegaan van landelijk beschikbaar kaartmateriaal. Gekozen is voor materiaal uit zoveel mogelijk uiteenlopende perioden, zodat enkele dwarsdoorsneden in de tijd kunnen worden vervaardigd. Er is gebruik gemaakt van:

- de stadsplattegronden van Jacob van Deventer (ca. 1560).
- de stadsplattegronden van Johan Blaeu (ca. 1650).
- de gekleurde manuscripten (schaal 1:25.000) van de Militaire en Topografische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden

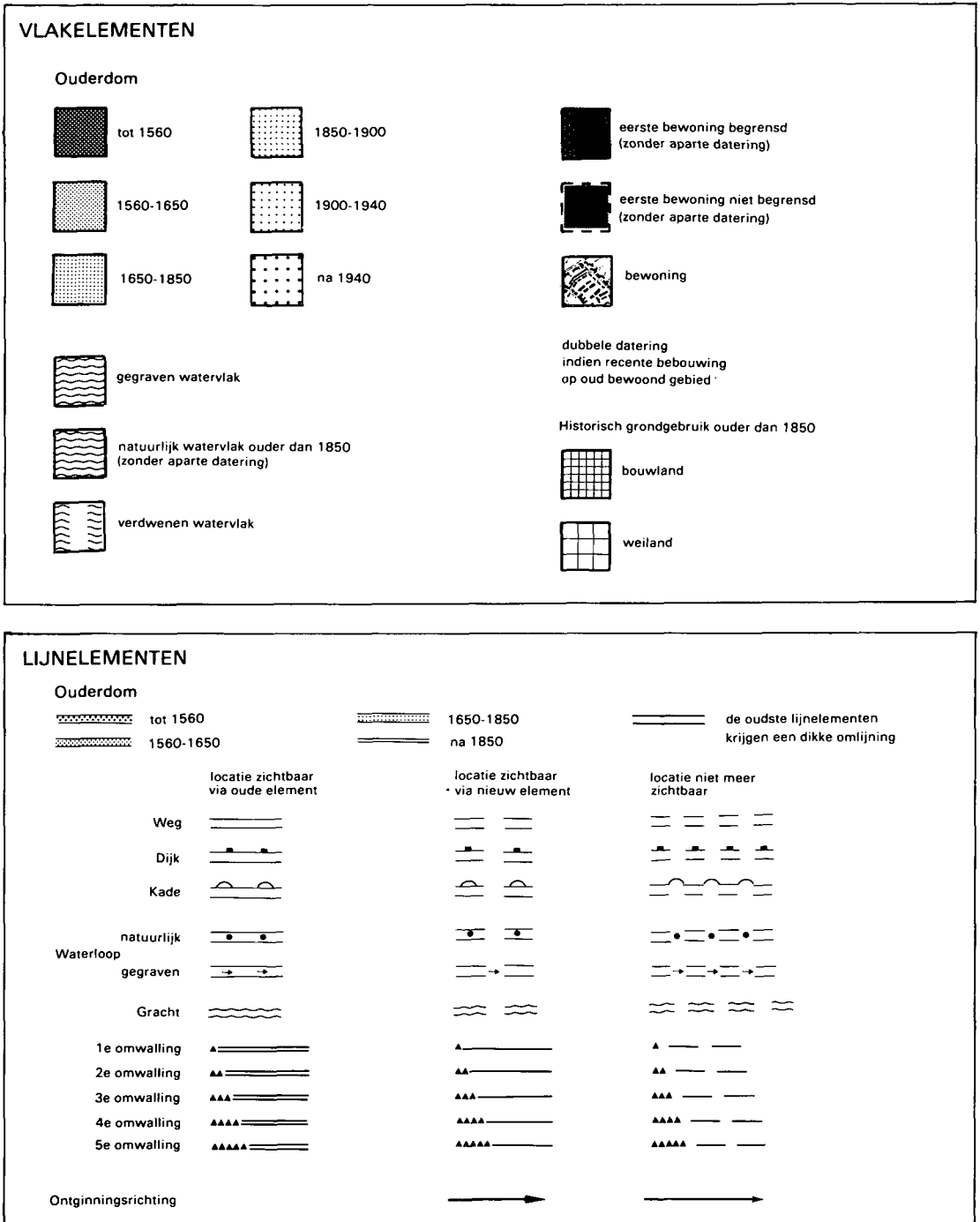
(ca. 1850).

- topografische kaarten weergegeven in de zogenaamde Bonne-projectie (ca. 1900 en 1940).

Naast de ouderdom wordt het vormaspect in de legenda betrokken. De vorm van de historische elementen wordt afgemeten aan de mate van zichtbaarheid van een oude activiteit op een bepaalde plaats. Die zichtbaarheid kan in de eerste plaats door het oude element worden bepaald, maar kan in sommige gevallen ook door een nieuw element gestalte krijgen (bijvoorbeeld een nieuwe weg op het tracé van een oude dijk). Ook de functie van de elementen wordt op de kaart aangegeven.

De elementen van de nederzetting zijn onderverdeeld in vlak-, lijn- en puntelementen. In eerste instantie worden de vlakken gekarteerd, die zijn ingedeeld naar ontstaansperiode (figuur 1). Voor de eerste bewoningskernen kan de begrenzing niet altijd exact worden aangegeven. Er moet dan een hypothetische grens worden getrokken. De lijnelementen zijn gedateerd volgens dezelfde ouderdomscategorieën als de vlakken. Een uitzondering vormen de lijnelementen, ontstaan na 1850, die in één categorie zijn samengevoegd. De puntelementen, die betrekking hebben op individuele bouwwerken, zijn door middel van een cijfer op honderd jaar nauwkeurig gedateerd.

Voor de lijn- en puntelementen is het vormaspect het meest gedetailleerd uitgewerkt. Zo wordt aangegeven als het oude element verdwenen is en vervangen is door een nieuw element. Voor de puntelementen is dit als volgt kartografisch vertaald: Zwarte cirkels geven aan dat de oude activiteit nog in het stads- of dorpsbeeld zichtbaar is. Een rechtopstaand cijfer in de zwarte cirkel geeft weer dat de oude activiteit door het oude element zichtbaar is. Een schuin gedrukt cijfer in een zwarte cirkel geeft de ouderdom weer van een nieuw element op de plaats van de oude activiteit. Witte cirkels betekenen dat vroegere activiteiten niet

Figuur 1. Legenda vlak-, lijn- en puntelementen.

PUNTELEMENTEN

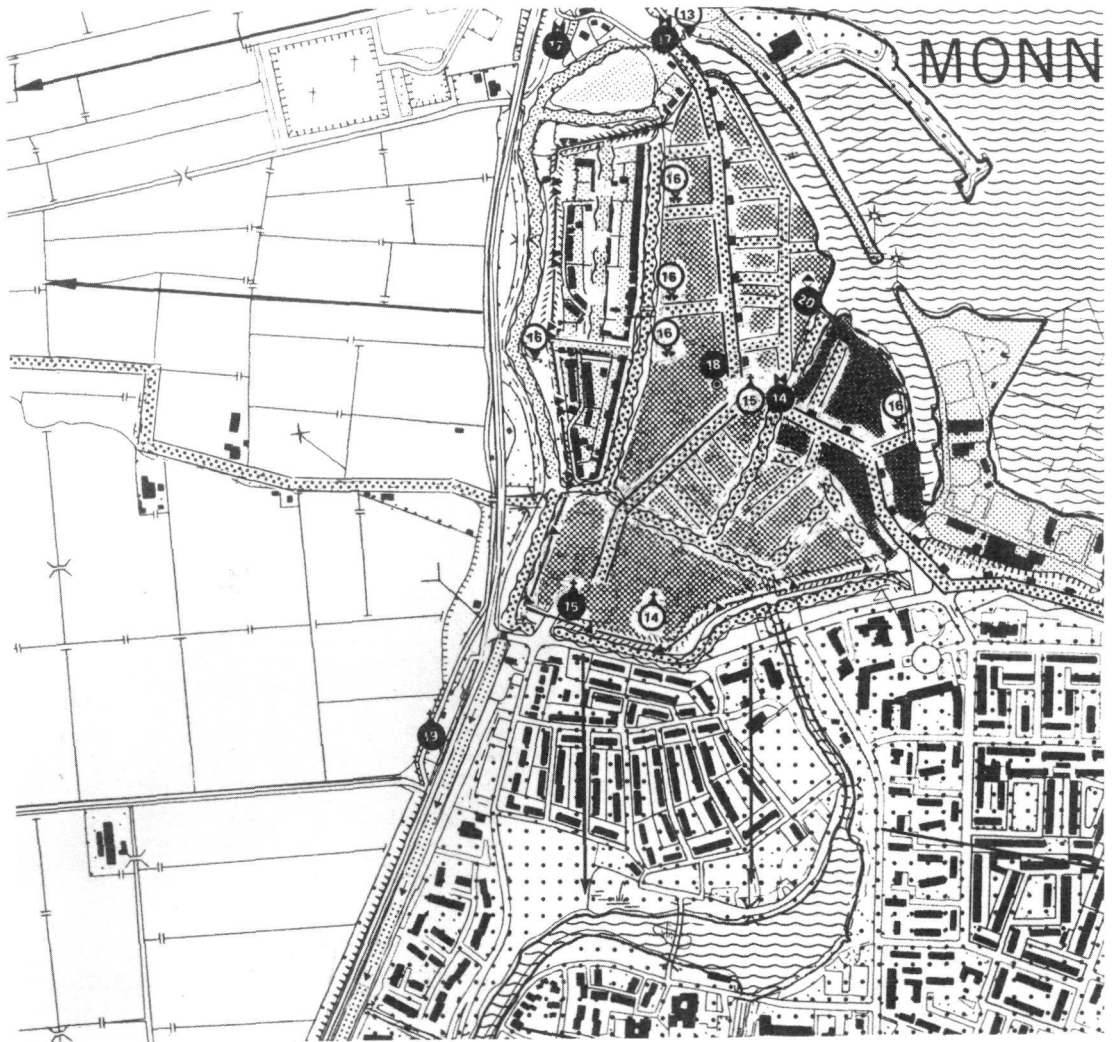
- ▲ defensieve functie
- woonfunctie
- agrarische functie
- ✱ nijverheidsfunctie
- juridisch/territoriaal
- ✦ waterstaatsfunctie
- ▣ verkeersfunctie
- ⚡ kerkelijke functie
- ♣ handelsfunctie
- ✱ openbare nutsfunctie

Ouderdom

- 17 (in a circle) 17e eeuw
- locatie is zichtbaar
- locatie is niet meer zichtbaar
- functie = huidige functie
- functie ≠ huidige functie

oud element 14 (in a circle)

nieuw element 19 (in a circle)

Figuur 2. Concept proefblad Monnickendam; het donkerste raster is vermoedelijk de 'eerste bewoningskern': een laat-middeleeuwse, langwerpige, noord-zuid verlopende handelsterp.

Figuur 3. Voorbeeld van een zichtbaar puntelement met een religieuze functie: De Grote Kerk van Monnickendam, gesticht in de 15e eeuw; de latere bouwfasen zijn duidelijk herkenbaar (voor symbool zie figuur 2 linksonder).

meer zichtbaar zijn als bouwwerken. Op basis van archief-, literatuur- of kaartonderzoek kan de plaats ervan nog wel worden aangegeven.

De ontworpen legenda is in een aantal nederzettingen uitgetoetst, twee in hoog-Nederland (Oldenzaal en Losser) en drie in laag-Nederland (Monnickendam (zie figuur 2), Hoorn en Zaanwijk). Uit deze proefkarteringen zal moeten blijken of op deze wijze voldoende inzicht wordt verschaft in de ontwikkeling van de gekarteerde nederzettingen.

Voor een aantal kartografische zaken zal nog een oplossing gezocht moeten worden.

Suggesties tot aanvulling en verbetering worden dan ook met belangstelling tegemoet gezien.

Noten

1. Werkgroep Landschapstypologie van de Natuurwetenschappelijke Commissie van de Natuurbeschermingsraad.
2. BONT, C. H. M. de (1986). Opbouw en toetsing van de legenda van de historisch-landschappelijke kaart van Nederland 1:50.000. Stiboka/Natuurbeschermingsraad.